

ВІДГУК

про дисертацію **Процик Ірини Романівни**

«Футбольна лексика у формальному та неформальному дискурсах»

(Луцьк, 2020), подану на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова

У сучасному світі спорт є міжнародним явищем, а національні вияви його (державні символи й мова) є індикаторами патріотизму та престижу держави для мільйонів людей. Мовний компонент у спорті – один із найважливіших чинників виховання патріотизму й державницької позиції. Згуртованість футбольних уболівальників – молодих за віком, активних громадян у 2014 році стала важливим чинником збереження державної єдності в умовах війни і загрози цілісності держави. Дослідження мови футболу, зокрема у працях Михайла Паночка, Юрія Струганця, не охоплюють, на жаль, усього комплексу проблем з історії формування української мови футболу, розвитку футбольної термінології та усного, неформального спілкування. Тому запропоноване комплексне дослідження футбольної лексики та термінології є важливим внеском у справу українізації мови спорту в Україні, актуальним і значущим не лише для мовознавства, а й для суспільства загалом. Підтвердженням цьому є зростання інтересу до теми футболу та розвитку його в Україні, яка виявляється, зокрема, й у виході в світ нової науково-навчальної літератури (Ігор Чорнобай «Історія розвитку футболу» (Львів, 2016), «Футбол: історія розвитку, правила гри, методика навчання» (Дніпро, 2017)) та популярних документально-біографічних видань Ігоря Дейчаківського «Копаний м'яч у Станиславові» (Ів.-Франківськ, 2010), Олександра Скоценя «З футболем у світ. Український Пеле, або батяр Леньо з Левандівки» (Київ, 2012), Дениса Мандзюка «Копаний м'яч. Коротка історія українського футболу в Галичині (1909–1944)» (Львів, 2017).

Наукова новизна рецензованої роботи полягає у першому синхронно-діахронному комплексному дослідженні футбольної лексики в її понад

сторічному розвитку в різних історичних і соціокультурних умовах та в різних сферах комунікації на теренах України. Вперше описано усні форми мовлення у сфері футболу, зокрема футбольний жаргон та соціолект футбольних фанатів. У науковий обіг уведено лексичний матеріал із великої кількості джерел, які ще не були об'єктом спеціального мовознавчого аналізу.

У дисертації осмислено й продемонстровано на матеріалі футбольної лексики таку засадничу проблему українського мовознавства як функціонування в першій третині ХХ століття західного варіанта української літературної мови. На сьогодні доведено наявність на цей час відповідних граматик, словників, правописів і норм літературної мови, у них засвідчених, які відрізнялися від норм літературної мови Центральної і Східної України. Услід за Людмилою Ткач (монографія «Українська літературна мова на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ століття»), Світланою Гірняк (монографія «Соціолект галицької інтелігенції у формуванні норм української літературної мови») Ірина Процик на досліджуваному матеріалі робить висновок, що «різні підходи до творення мови футболу та її спеціальної лексики в різних куточках України спричинили чималі розбіжності, що фактично засвідчували становлення двох національних варіантів футбольної мови» (с. 37), як і загалом двох варіантів української літературної мови, які на той час сформувалися.

Робота вносить вагомий вклад у загальну концепцію розвитку української термінології на питомій та на інтернаціональній основі. Використання власних словотворчих ресурсів, як і калькування чужомовних лексем лексичними та словотвірними засобами української мови спирається на традиції староукраїнської літературної мови. Калькування і гібридизацію як способи засвоєння чужомовної термінології активно практикували українські лексикографи 20-х років ХХ ст. Дисертантка слушно зауважує, що з 30-х років ХХ ст. цю традицію було перервано і фактично знищено, а натомість нав'язано підхід засвоєння чужомовної лексики через

посередництво російської мови та з мінімальною адаптацією до системи української мови. Це підтверджують і сучасні дослідження Лариси Масенко, Інни Ренчки, Віктора Кубайчука та інших. Наслідки такого втручання відчутні дотепер, і вони залишаються загрозливими з огляду на ту кількість чужомовної лексики (нині передусім англійської), яка сьогодні функціонує в українській мові без перекладу й без адаптації до мовної системи. Перерване близько століття тому формування термінології на національній основі не відновлено донині. Змінилися мови-донори та мови-посередники: якщо донедавна мовою-посередником запозичення була російська, то тепер функцію донора виконує англійська мова. У дисертації глибоко опрацьовано цю проблему й запропоновано своє бачення, «як розвинути опірність до чужомовних слів, які потужним потоком ринули в мову футболу, а насамперед, як повернути українцям усвідомлення того, що пошук і творення національних виражальних засобів на позначення нових спеціальних понять необхідний для розвитку української наукової мови» (с. 37-38). Усвідомлюють нагальну необхідність діяти фахівці різних галузей, скажімо, майданчиком пошуку і творення питомих відповідників для чужомовних лексем у сфері програмування та високих технологій став сайт «Словотвір» Юрка Зеленого. Така ініціатива заслуговує на підтримку наукової й освітянської спільноти й може бути одним зі шляхів повернення у сучасний обіг і футбольної термінології, яку використовували в 1920-30-х роках у Галичині: *відсторона* (замість *офсайд*), *грище* (замість *футбольне поле*), *карний мет* (замість *пенальті*).

Теоретичне значення роботи полягає в комплексному аналізі шляхів формування семантичної й структурної організації української футбольної лексики за понад столітню історію розвитку футболу в Україні. Простежено тенденції формування української спортивної лексики на питомих ґрунті на теренах Західної і Східної України 30-х років ХХ ст. Перспективність дослідження вбачаємо в тому, що його результати, зокрема, поради щодо

норм слововживання, можна й варто застосувати для сучасної українізації футболу та інших видів спорту, а ще шоу-бізнесу, високих технологій тощо.

Практичну цінність роботи становлять матеріали, викладені в Додатках В - Ж, з яких особливо цінним є Додаток В «Реєстр галицької термінологіки І половини ХХ століття», який, за нашими підрахунками містить понад 1740 одиниць термінологічної лексики (разом зі сполуками та варіантами) та їх тлумачень і вартий окремої публікації як словника. Укладено також «Словник соціолекту українських футбольних фанатів» (Додаток Д). Безперечно історичну та соціолінгвістичну цінність становлять додатки Г-І, які реєструють і подають тлумачення наддніпрянської термінологіки та жаргонізмів у футбольній лексиці І половини ХХ століття; та реєстри назв українських футбольних команд трьох синхронних зрізів: І половини ХХ століття; радянського періоду та незалежної України (Додатки Е-Ж).

Дисертантка чітко сформулювала мету роботи – «системний аналіз лінгвістичних і соціокультурних особливостей становлення української футбольної лексики в діяхронії та синхронії у найрізноманітніших сферах її функціонування»; завдання, окреслені авторкою, успішно реалізовані завдяки докладному аналізу значного фактичного матеріалу (різностильові й різножанрові тексти від 1894 р. до 2020 р. та усне мовлення, пов'язані футбольною тематикою) та застосуванню комплексу наукових та власне соціолінгвістичних методів.

Структура роботи логічна й продумана: дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку джерел (544 найменування), списку використаної літератури (545 позицій) та десятих додатків. Загальний обсяг роботи – 788 сторінок, з них 417 сторінок основного тексту.

Вступ має традиційну структуру і не викликає заперечень.

У першому розділі «Мова футболу як об'єкт соціолінгвістики» розглянуто футбол як соціокультурний феномен; аргументовано методологію дослідження та термінний інструментарій; викладено погляди на

класифікування дискурсів у працях українських і закордонних науковців. Дисертантка подає розуміння футбольного дискурсу як «окремий різновид спортивного дискурсу», «будь-який мовлений і написаний текст, що стосується теми футболу»; «сукупність текстів, що є продуктом мовленнєвої діяльності у сфері футболу». (с. 74).

Другий розділ «Українська футбольна лексика у формальному дискурсі» присвячено комплексному аналізу футбольної термінології як основного маркера формального дискурсу за 125 років розвитку футболу в Україні. На розлогому джерельному матеріалі реконструйовано футбольний дискурс Галичини та Наддніпрянщини першої половині ХХ ст.; проаналізовано процеси уніфікації національної футбольної термінології в радянський період; а також якісні й кількісні зміни в футбольній лексиці часів незалежної України. Важливим здобутком цього розділу є оприлюднення вкладу Івана Боберського та синів Івана Франка – Тараса та Петра Франків у розроблення теорії та творення національної футбольної термінології.

Особливу увагу зосереджено на недослідженому періоді формування футбольної термінології в першій половині ХХ ст. Виокремлено найважливіші тематичні групи футбольної лексики, першої половини ХХ ст., проаналізовано лексеми на позначення футбольних понять у межах цих груп, простежено співвідношення національних і чужомовних складників, а також синонімію, варіантність та антонімію питомих назв і залозичень в українській футбольній термінології. Останню з низки причин не було кодифіковано у словниках, однак системні зв'язки в ній окреслено виразно, порівняймо, родове поняття *коп* (від *копати* «ударяти, бити, штовхати ногою» підпорядковувало видові поняття, різновиди ударів по м'ячу у футболі, утворені префіксальним способом та терміносполуками: 'удар від воріт' – *відкоп від воріт*; 'перший удар у м'яч на початку тайму' – *викоп*; 'початковий удар з центра поля' – *закоп, перше копнення*; 'вільний удар' – *вільний коп, вільне копнене з місця*; 'штрафний удар' – *карний коп, копяк,*

провинний коп; 'кутовий штрафний удар' – *коп з рога, копнення з кута* (сс. 102-104). Ці та інші терміни з коренем –*коп-* (футболіст – *копун*, гра – *копанина*, відбирати м'яч – *відкопувати*, передавання м'яча партнерові – *копненс*; футбол – *копана, копаний, копанка, копання*) формували потужне на той час словотвірне гніздо від *копати*. Подані в Додатку В разом із терміносполуками вони нараховують понад півсотні одиниць.

Аналізуючи сучасні тенденції сучасного формального дискурсу, дисертантка приходить до висновку, що «загалом сучасна українська мова футболу має менше питомих рис, аніж у першій половині ХХ ст.» і вбачає причину в тому, що «галицька футбольна термінолексика практично невідома загаломі, не досліджена в українському мовознавстві, адже нерідко навіть українські лінгвісти трактують давні футбольні терміни як сучасні новотвори й уводять їх до реєстрів словників нової лексики» (с. 232). Тому головним здобутком розділу є удосупнення для широкого загалу пласту національної футбольної термінолексики, щоб вона мала шанс повернутися, хоча б частково, до сучасного українського футбольного дискурсу.

У третьому розділі «Українська футбольна лексика у неформальному дискурсі» вперше описано одиниці західноукраїнського футбольного жаргону першої половини ХХ ст. та сучасний соціолект футбольних фанатів. Жаргонізми класифіковано за категоріями: назви дій і процесів, назви осіб, назви результату дії; проаналізовано використання паремій та футбольні вигуки. У сучасному соціолекті футбольних фанатів, які є однією з наймасовіших молодіжних субкультур, виокремлено опозиції «свій – чужий», запозичення з інших мов та з інших професійних сфер, проаналізовано засоби семантичної та словотвірної деривації та функціонування соціолектних одиниць у сучасній художній літературі. Як соціальний феномен виокремлено безпрецедентне об'єднання фанатів різних клубів під час масових акцій 2014 р. на захист соборності України та активізацію творення фанатського фольклору: «Від Луганська до Карпат фанат фанату – друг і брат» (епіграф до Офіційної заяви всіх ультрас

України з приводу останніх подій у країні 2014) (с. 335). Тексти фанатського фольклору використано під час української Революції Гідності та масових акцій за єдність в Україні: «*Одна, єдина, соборна Україна!*», «*Україна понад усе!*» (с. 337).

У четвертому розділі «Назви національних футбольних команд і прізвиська українських футболістів як маркери соціолінгвістичних тенденцій» увагу приділено докладному аналізу мотивації відонімного та відапелятивного називання західноукраїнських футбольних команд першої половини ХХ ст., українських футбольних команд радянського періоду та незалежної України, а також діаспорних футбольних клубів. Вперше проаналізовано неофіційний антропонімікон – велику динамічну групу власних назв – прізвиськ гравців на усіх трьох синхронних зрізах, утворених переважно за традиційними моделями.

Висновки до розділів та загальні висновки переконливі та надають повне уявлення про результати проведеного дослідження.

Значний обсяг опрацьованої наукової літератури (554 позиції) та джерельної бази (532 позиції) свідчить про високу професійну підготовку дослідниці.

Дисертантка не уникає гострих та дискусійних питань у роботі, тож, закономірно, що виникає дискусія та деякі зауваження та побажання.

1. Варто додатково аргументувати розуміння діяхронії в лінгвістичних та соціолінгвістичних дослідженнях і обґрунтувати методологічну коректність вважати діяхронним дослідження матеріалу кінця ХІХ – початку ХХІ століття (упродовж 125 років до наших днів) (на сс. 2, 9, 38, 348 дисертації).

Розуміння опозиції синхронії та діяхронії в лінгвістиці прийнято вести від визначень Фердинанда де Сосюра, який синхронним вважав усе, що відноситься до статичного аспекту лінгвістики, а діяхронним – усе, що стосується еволюції. Тоді, синхронія – це стан мови, а діяхронія – фаза еволюції мови. Сучасні дослідники зазвичай протиставляють синхронію та

діахронію як сучасний стан мови (викладений у граматиках) та історію мови. Зазвичай, діахронну соціолінгвістику розглядають як період, який охоплює XI–XIX ст., вимагає застосування методу реконструкції, ґрунтується на давніх текстах, пам'ятках, як монографія Ірини Фаріон «Суспільний статус староукраїнської (руської) мови XIV–XVII ст.: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива», яку назвали «першим системним дослідженням з української діахронної соціолінгвістики» (Л. Масенко, Українська мова, 2015, №2, с. 153). За Юрієм Шевельовим, досліджуваний у дисертації період, який триває від останніх років XIX ст. до сьогодні, – сучасний. Тож, якщо говорити про українську мову загалом, то досліджено сучасний стан української мови, хоча можна стверджувати про дослідження низки синхронних станів, які формують певний період у її розвитку. Варто уточнити, що, оскільки розглянуто футбольну лексику як окремий фрагмент мовної картини, то охоплено весь період її еволюції, який охоплює 125 років, від початків його існування до сучасного стану, й реконструйовано мовну діяльність періоду першої половини XX ст. Коректно говорити про поєднання діахронного і синхронного підходів (що й зроблено в авторефераті на с. 1 та в дисертації на сс. 38, 40, 41, 466), які охоплюють розвиток системи футбольної термінології і футбольної лексики в українській мові, а не загалом про діахронну соціолінгвістику, яка досліджує мовно-суспільні проблеми історичного минулого.

2. Дисертантка свідомо використовує у метамові дослідження терміни, фонетико-графічне оформлення яких відрізняється від усталеного в українському мовознавстві, тож закономірною є дискусія з цього приводу. Пошуки точних і коротших термінів є необхідними для сучасних терміносистем різних галузей, але водночас привертають пильну увагу фахівців і часто наражаються на критику. Загалом викликають схвальне ставлення запропоновані «коротші» терміни *функціювати*, *функційний* (с. 75), які уможлиблюють розведення паронімів, хоча вважаємо дискусійним як походження прикметника *функціональний*, який, на нашу думку, є

адаптованим прикметником від запозиченого з латини *functionalis* – «що належить до функції» (Словник чужомовних слів», І. Бойків, О. Ізюмов, Г. Калишевський, М. Трохименко, за ред. О. Бадана-Яворенка, Харків-Київ, 1932, с. 462), «той, що стосується функції» (СІС, за ред. О.С. Мельничука, Київ, 1985, с. 901); так і милозвучність дієслова *функціювати*, якщо взяти до уваги, що в особових формах з'являються незручні для вимови подвоєння *-юю-*: *функціую, функціують*, які й згладжує асемантична вставка *-он-*: *функціуюю, функціуюють*.

3. Так само дискусійним вважаємо твердження про «семантично порожній префікс *за-*» (с. 80 дисертації) у термінах *запозичення, запозичання, запозичування*, утворених відповідно від дієслів *запозичити, запозичати, запозичувати*, семантика яких не тотожна дієсловам *позичити, позичати*. Пор.: *позичати* – 1. «Брати щось у борг у кого-небудь». 2. «Давати щось, у борг кому-небудь». 3. *перен.* «Засвоювати, наслідуючи когось; переймати що-небудь у когось» (СУМ, Т. 6, с. 816) і *запозичати* – «Переймаючи що-небудь, засвоювати, робити своїм надбанням» (СУМ, Т. 3, с. 271). Тут багатозначний префікс *за-* має фінитивне значення (позначає кінцеву, завершальну фазу в перебігу дії, процесу, стану). Відповідно, віддієслівні похідні також засвоюють семантику названих твірних дієслів. Тому *позичання* в прямому значенні – «давання/брання чогось матеріального у борг», а *запозичання* – «засвоєння надбань нематеріальних: культурних, освітніх, релігійних тощо». Істотним для терміносистем вважаємо розрізнення за допомогою суфіксів понять процесу (*запозичання, запозичування*) і наслідку, результату (*запозичення*).

4. За логікою закону мовної економії з термінів *русизм* і *росіянізм* має перевагу перший, однак, тут вступають у силу інші критерії, з якими ми абсолютно солідарні, тож похідний іменник від *російський* мав би звучати як *росізм*, утинаючи асемантичну вставку *-ан-*, а запропоновані похідні *росінізаційний, росінізація* (с. 76 дисертації) є незграбними й не мають шансів на усталення.

Висловлені міркування та побажання є дискусійними, не стосуються принципових положень дисертації та не знижують високого наукового рівня дослідження.

Автореферат повністю відображає зміст усіх розділів дисертації, аргументацію та висновки роботи. 73 одноосібні публікації І.Р. Процик (із них 39 статей – у фахових наукових виданнях України, 6 – у закордонних періодичних виданнях, 16 – у збірниках, зареєстрованих у наукометричних базах), апробація на міжнародних наукових конференціях із належною повнотою розкривають основні положення дисертації.

Усе сказане дає підстави кваліфікувати дисертацію Процик Ірини Романівни «Футбольна лексика у формальному та неформальному дискурсах» (Луцьк, 2020) як завершену працю, що відповідає вимогам до докторських дисертацій МОН України і пп. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19 серпня 2015 р., №1159 від 30 грудня 2015 р. та № 567 від 27 липня 2016 р., № 943 від 20 листопада 2019 р., № 607 від 15 липня 2020 р.), на підставі чого авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –
доктор філологічних наук, старший
науковий співробітник відділу
лексикології, лексикографії та
структурно-математичної лінгвістики
Інституту української мови НАН України

Л.П. Кислюк

Відзук надійшов до секретаря

21.04.2021р.

Учений секретар

